

KİTAB-İ MELİK DANIŞMEND GAZİ-DANIŞMENDNAME

Dr. ŞÜKRÜ AKKAYA

Ancak ilgili çevrelerce tanınan, şimdiye kadar yurdumuzda üç, yurd dışında — biri Leningrad, diğeri Pariste olmak üzere — iki nüshası bilinen Danişmendname'nin son zamanlarda Sivasda bir nüshası daha ele geçmiş ve Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesine mal edilmiştir. Kütüphanelerde ve hususî ellerde daha başka nüshaların da bulunduğu muhakkaktır. Nitekim Yargıtay üyesi Sayın Alâeddin Alpay, Çorum nüshasının bir suretinin İstanbul'daki hususî kütüphanesinde olduğunu söylediği gibi Sayın Hüseyin Namık Orhunda da Niksar nüshasının bir kopyası bulunmaktadır. Dil-Tarih ve Coğrafya¹ nüshası 16 X 22,5 sm. büyüklüğünde her sahifede 18 satır olmak üzere 225 yapraktır. Kitap aslında mensur yazılmıştır, fakat ekserisi methiye — münacat karakteri taşıyan manzum kısım da 2994 mısra' tutmaktadır. Kitapta müellif veya müstensih yerine kâtip ünvanıyla iki yerde Abdülveli (S. 340 ve 383), dört yerde Veli Abid (S. 297, 426, 447, 450) adı geçmektedir, Yazılış — intinsah tarihi son sayfadaki (Bilmek istersen bu hattın tarihini ey hümmam, hezarü sed növed ü nöh bil tamam) beyti ile 1199 olduğu tasrih edilmektedir. Orhun nüshası ise aşağı yukarı aynı hacimde ve 430 sayfa olup sayfalar biraz daha sıkça yazılmıştır. Son sayfada (Bilmek istersen bu hututun tarihini hey hümmam, dâl ü nun'ü gayn'le kıldık kelâmı biz tamam) mazmunü ile 1054 de yazılmış olduğu ifade edilmesine rağmen, kâtip olması gereken, Seyyit Hasan bin (Seyyit) Ömer imzasından sonra rakamla 1192 nin bulunuşu ikinci intihzah tarihi olsa gerek. Bu iki nüsha, bazı imlâ ve münferit kelime değişiklikleri dışında, metin bakımından biri birinin aynı olup, yalnız Orhun nüshasında, muhtelif parçalara dağılan ve sırf edebî mahiyette olan, elli beyit fazla bulunmaktadır.

Sayın Profesör Mükrimin Halil Yınanç'ın "Selçuklular devri,, tarihinde "Elimizde bulunan destan,, suretinde vasıflandırdıkları (S. 90) nüshanın hususiyetlerinden bahsedilmediğinden, karşılaştırma imkânı olmamakla beraber, verdikleri özete göre muhteva bakımından farklı olduğu intibai uyanmaktadır.

Gerek Diltac, gerekse Orhun nüshalarında tarihçi Âlî'nin Mirkât ül-Cihat adlı eserinde I. veya II. Muradın emriyle Tokat dizdarı Arif Ali tarafından, II. Izzeddin Keykâvus'un münşisi İbni Alânin yazdığı asıl,

¹ Sırf pratik maksatla bundan sonraki tekrarlamalarda Dil ve Tarih-Coğrafya unvanını «Diltac» suretindeki kısaltma şekliyle kullanacağım.

fakat tertipsiz okunaksız nüshanın düzenlenmek suretiyle, yazıldığı kaydı yoktur.¹

Mevcut el yazmalarını bir arada toplamaya şimdilik imkân olmadığına göre eserin metin tenkidi ve bununla neşri bahis mevzuu olamaz. Yalnız Diltac ile Orhun nüshalarından; teferruata varmaksızın, yaptığım karşılaştırışmada edindiğim intibaları belirtmek isterim:

1 — Kitapta müellif veya müstensih yerine kullanılan kâtib ünvanı, bana öyle geliyor ki, asıl metne kendisini müdahaleye haklı görmiyen, fakat şiir kısmında bir hadde kadar serbestiyi makul sayan bir şahsiyeti ifadeye yarasa gererek. Meselâ kitabın değeri bakımından en önemli ânî teşkil eden telif tarihi dışında Diltac nüshasında farsça sayı ile "Hezar ü sed növed ü nöh bil tamam,, denmesine karşı Orhun nüshasında ebced hesabıyla "Dâl nun gaynile kıldık... tamam,, denmektedir. Buna göre eseri ilk defa tertipliyen Tokat dizdarı Arif Alinin aynı yerde tasnif tarihini zikretmiş olması akla yakın gelir.

2 — Kitabın orijinal telif tarihi hakkında gerçi bir iz yoktur. Lâkin tertip ve tasnif tarihi hakkında bir noktanın oldukça önemli bir dayanak teşkil ettiğini sanıyorum. Diltac nüshası, hatime kısmında Dânişmend ve Selçuk Oğullarının tarihçesini birkaç satırla anlatmaya çalıştıktan sonra manzum olarak dünyanın faniliği hasbihali sırasında "Kani cihanın ilk şahı Keyumers .. Kani Dahhak ... Kani ol şahı İskender ... ,, ibaresini müteakip (S. 445 st. 14) de "Kani Fagfur, kani Hüsrev'u ya Hakan,

¹ Sonradan okumak fırsatını bulduğum Çorum Halkevi dergisinde Çorum'da bulunan Danişmendname üzerinde, esas itibariyle ihtiva ettiği mahallî tarih bilgisini tanıtmak düşüncesiyle hareket edildiğinden, müellifi ve telif tarihi bakımından gereği gibi incelenmediği intibayı uyanmaktadır. Nazmi Tombuş Danişmendname ve Mirkat ül-cihat başlıklı birinci yazısında (Sayı 21, sf. 654), Müverrih Ali'nin Mirkat ül-Cihat eserindeki mukaddemede «Defterdarlığı zamanında, Niksar'da ele geçirdiği — Murat Hüda-vendigâr emriyle Tokat dizdarı Arif Ali'nin melik İzzeddin Keykâvus'an münşisi ibni Alâ'dan iktibas ederek yazmış olduğu — fersude bir kitaptan alarak telif ettiği» suretindeki ifadesini naklettikten sonra bizi asıl ilgilendiren, Çorum'da bulunan Danişmendname hususunda kısaca şu bilgiyi vermektedir 1

«Çorum'da elyevm iki nüsha mevcuttur. 1 — Karaca köylü namı diğer Koşma oğlu (Halen köy kâtibi) İsmail tarafından 1322 de istinsah edilmiş. 12X17, 12, satırlık, 253 yaprak. 2 — Çorum kütüphane memuru Eşref Ertekin'in 1325 de ihtiyar bir kadından aldığı nüshadan istinsah edilmiş ise de noksandır.

«Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi tarafından birinci neşriyat kongresine Türk harfleriyle neşri teklif edilen eserler meyanında Tokat dizdarı Ali Danişmendnamesinin mevcut olduğunu gördük. (Kongre zabıtnamesi S. 296). Bu eserin aslını görmediğimizden elimizdeki müellifi meçhul Danişmendname ile münasebeti derecesini tayine imkân bulamadık. Yalnız buradaki (Çorum) nüshasının ne Tokat dizdarının ne de Âlâ'nın eserinin aynı olmadığı zannındayız» .

İkinci yazıda ise (Sayı 27 sf. 848) «görülüyor ki Mirkat ül-Cihat, elde mevcut yazma Danişmendnamedeki vakayı üslup ve ifade tebdili suretiyle aynen tekrar etmektedir» demekle Tarihçi Âli'nin bu eserinin mahiyeti ifade edilmek istenmektedir. Çorumlu dergisinde Danişmendname hakkında bilgi bulunduğu dikkatimi çekmek lutfunda bulunduğumdan dolayı aziz dostum Alâeddin Alpay'a bilhassa teşekkür ederim.

Timur'ü Bayazid ü mihrî Süleyman,, kaydına göre musannif Timur ile Bayazıt vakasını bildiğini ifade etmiş oluyor. Yalnız Bayazidden sonra "mihrî Süleyman,, tabiri askıda kalıyor. Vakıa akibinde "Cihan sultanlarının cümlesinden yeğ idi.. . tahtını yel üzre yürüttü,, ifadesiyle kutsal tarihin ünlü peygamberini kastedtiği intibai uyanıyorsa da "mihr,, tabiri manasız kalıyor. Orhun nüshasının bu önemli noktayı aydınlattığını sanıyorum. Çünkü burada (S. 425) aynı mısra "Timurü Bayezid ü mirü Süleyman,, şeklinde olduğuna göre mir tabiriyle Yıldırım Bayezidin oğlu emir Süleymanın kasedildiği intibai uyanıyor. Buna göre Danişmendnamenin fasılalara ayrılmak, manzum ve mensur olarak yazılmak suretiyle tertip ve tasnif edilişi II. Murattan az önceye raslar. Bununla beraber kesin hüküm verebilmek için diğer nüshalarla karşılaştırmak lâzımgelmektedir.

Eserin mahiyet ve değeri: Danişmendname gerçi tarihî destan karakteri taşımaktadır. Fakat aşağıda görüleceği üzere, bizzat kronolojik edâ takındığı yerde dahi malûm olan anlamda tarihî kaynak olmaktan uzak olduğu gibi kitabın sonunda Danişmendler ve Selçuklar hakkında verdiği kırık dökük malûmat da yanlışır. Fakat kültür tarihi bakımından faydalanacak cihetleri vardır. Kitabın esası mensur olduğuna, manzum kısımların tabiat tasviri yanında dinî - tasavvufî parçaları da taşıdığına göre, destanî karakter ikinci derecede kalmaktadır. Onun için "Danişmendname,, yi gerek şekil, gerekse muhteva bakımından "tarihî kahramanlık romanı,, suretinde vasıflandırmak daha doğru olur kanaatindeyim.

Danişmendnamenin asıl değeri edebîdir. Çünkü ilkin 14. veya 15. yüzyılda yiğitlik konusu üzerine türkçe bir romanın yazılmış olması, ikincisi: birçok tekerrürlere, yavan klişelere rağmen sonraları çok mergup olan — bir taraftan Mevlidde, diğer taraftan Köroğlu türküsünde şekillenerek zemin ve zaman bakımından hayli yayılan— motif ve ifade şekillerini ihtiva etmesi, üçüncüsü: öz türkçe kelime hazînesinin zenginliği ile dikkate değer gramer özelliklerini ihtiva edişi¹ ve nihayet düğün, ziyafet, savaş, mütareke sulh - harb geleneklerini nakletmesi gibi hususiyetler eserin ihmal edilemeyecek değerler taşımakta olduğunu teyit eder.

Danişmendnamenin dil, edebiyat ve motif nevinden şekli zenginliği dışında dikkate şayan olan özelliği, eserde esmekte olan psikolojik hava, hâkim olan ruhtur. Eser, islâm dininin seçkin mümessillerinin harikalı uğraşlarını dile getirmek düşüncesiyle kaleme alındığı halde bir taraftan Müslüman-Türk serdarı Danişmend Gazininin sağ eli olan Artuhi'nin bir Türk anadan, hem de bozkırların hükümdarı aslanı hiçe sayan bayağı mitolojik bir hüviyet taşıyan bir anadan, doğduğu nakle-

¹ Danişmendnamede göze çarpan türlü gramer hususiyetlerini ayrıca tesbit etmek her halde faydalı olur, sanırım.

dilmekle millî benliğe üstün bir yer veriliyor. Diğer taraftan Rum yiğitlerine olağan üstü kuvvet ve kudret izafe etmek, Hıristiyan papaslardan bahsederken ak sakallı, nuranî şimali zahit ve saire şeklinde düşmana sempati göstermekle insanlık ideali gereği gibi besleniyor. Hattâ Rum kayserine halife, hükümdarlarına sultan demekte beis görülüyor. Rum ileri gelenlerinin Karatekin, İltekin suretinde türkçe, prenseslerinin Gülnuş vesaire suretinde adlandırılmaları da dikkate şayandır. Acaba bu işte Bizanslıların öteden beri sınırlara yerleştirdikleri Peçenek vesaire Türk unsurları bir rol oynuyor mu?

Eserin özetini vermeden önce göze çarpan bazı tabir ve üslup hususiyetlerine temas etmek istiyoruz. Özetteki çeşnilerden kısmın anlaşılacağı üzere nâkil idiomatik ifade kullandığından halkın makbulü olan yuvarlak rakamlar, kafiyeli tabirler, hattâ kalıplaşmış mısralar münasebet aldıkça tekrarlanıyor. Meselâ Danişmendnamenin tarihî mahiyet taşıyıp taşımadığı hususunda ciddî eserlerde münakaşa mevzuu teşkil eden¹ "hicretten 360 yıl geçmişti (S. 6.), ifadesindeki rakam başta gelir. Nitekim (S. 133) üçyüz almış nâkus avazı geldi, (S. 104) sakfında üçyüz altmış rühban var idi. . .,, denmektedir. Bundan başka şu tabirlere çok rastlanır: her kılıç darbesi eğer kaşına kadar hasmı ikiye biçer. Kılıç kalkanı deler, dört parmak oturur. Savaş, kûs ve nakkarelerle ilân edilir, rühbanlar nâkus çalar, zemzeme kırlarlar, hafızlar kuran okur, gaziler *tekbir getirirler*. Akşam olunca tablı âşâyış vurulur, mütareke olur. Savaş başlarken sancaklar dikiliyor, çetin savaşlarda halife âlemi çekiliyor. Başkumandan - Rumların dahi - âlem dibinde yer alıyor. Yürüyüşlerde öncü, mütarekelerde emniyet nöbetçileri, düşmanın durumunu anlamak için sistemli bir suretde, kadın, papas kıyafetinde, haberci katiyen ihmal edilmiyor. İcabında bizzat Danişmend Gazinin kendisi tebdili kıyafetle önemli haber ediniyor; diğer taraftan düşmana yanlış haber veriyor. İptidaî tasavvura uygun olarak gerek İslâm, gerekse Hıristiyan başkumandanları aynı zamanda baş pehlivan.

Tehlikeli silâhı ifade için "çark oku, mancınık taşı attılar... neffadiler neft okun attılar—neft alevçileri yangın okunu attılar. Ateşbar tüfenkler patlattılar,, deniyor.

Savaşın kızıştığını anlatmak için "atlar kişnemesinden, erenler narasından, nakkare avazesinden, kılıç şakuldusundan, gürz güpüldüsünden âlem zelzeleye, velveleye varmıştı... şöyle kan revan olup yürüdü, kan buharı hava yüzün bürüdü,, denmektedir.

Nihayet önemli anlarda, çetin durumlarda mucizeli dualar, Hızır aleyhisselânun yardımı, rüyada Battal Gazi, hattâ bizzat Peygamberin kendisi imdada yetişiyorlar.

Danişmendnamenin kısa, fakat özlü bir özetini çıkarmak pek kolay olmadı. Çünkü kâtibinin de dediği gibi:

¹ Türkiye Tarihi— Selçuklular devri, Mükrimin Halil Ynanç, S. 92.

Bir müşevveş yazıda bulduk anı, eskimiş evrakı ey canım canı.
 Şöyle kim okumağa kabil değül, gören anı der ki bu türki değül.
 Eyle yazmışlar anı kim sözü çok, evvel âhır sözünün bir faslı yok.
 Yazdım anı on yedi fasleyledim, okuyana nazmile nesreyledim.

Konu çok karışık bir durum arz etmektedir. Buna rağmen gerek ifade, gerekse mevzu bakımından dikkate lâıyk olanlarını mümkün mer-tebede nakletmeye çalıştım.

Kitabi Melik Danişmend Gazi'nin özeti

"Hazâ Kitabi Melik Danişmend Gazi,, başlığıyle besmeleden sonra "Evvel Allahu getürelim dile, diyelim Allahu ekber derdile,, suretinde başlıyan manzumede Melik Danişmendin kıssasının nakledileceği söy-lenmekte, asıl metin "Raviler şöyle rivayet ederler ki çün Battal Gazi kıssası tamam oldu, Abdülvehhap Gazi ve baki gaziler âhirete intikal ettiler... Malatya uluları cem' oldular ve bu şehre bir serasker pehlivan gerek dediler., şeklinde başlamaktadır. Kitap bir mukaddime 17 meclis (fasıl) ve bir hatimeden ibarettir. Her meclisin baş ve sonunda, esas itibariyle edebi karakter taşıyan, nadiren hâdiselere temas eden manzum birer parça bulunmaktadır.

Hicretin 360. yılında Malatya şehri ileri gelenleri, Battal Gazinin torunu Sultan Durasan'la, (Malatya emiri) Ömerin kız tarafından torunu olup Danişmend lekabını almış olan, Melik Ahmedî serasker pehlivanlığa lâıyk görüyorlar. Her iki yiğit gündüzleri silâhşorluk taallüm ediyorlar. Melik Ahmed geceleri sabahlara kadar da ilim öğreniyor; müşküllerini rüyada Peygamber çözüyor. Melik Ahmede Peygamber, Sultan Durasana dedesi Battal Gazi, rüyalarında gaza etmeleri gerektiğini söylüyorlar.

Şehir ayanının kararıyle Eyyüb bin Yunus ile Süleyman bin Nu'man halkın seçtiği bahadırlara halifeden izin almak üzere Bağdada elçi gidiyorlar. Halife "Muradınızı Allah vere, Şam ilini Kudüs kenarına değin firenk tutmuştur, müslüman çerisi gerektir kim ol ili alalar, Rumdan yana varalar,, der. Elçiler: "Malatyada iki yiğit koptu, hem sizin aslu-nuzdandır, halk diler ki halife hazreti destur vere ki ol ili açalar,, diyorlar. Halife Melik Ahmedle Sultan Durasan adına ferman yazdırıyor, Battal Gazi âlemini, Ebumüslim alemini, yirmi çift altın nakkare ... yüz yük hazîne ve hil'atlar veriyor. Elçiler Malatyaya dönüyorlar. Pehlivanlar ve serdarlar şad oluyorlar. Münadiler İslâm çerisini gazaya davet ediyorlar, kırk bin er toplanıyor.

içerisinde: "Seher yeli meğer bir vakt ururdem, karanguyu havadan sürdü ol dem. Açıldı lâleveş kubbe kenarı, çıkar âleme altından fenarı» gibi renkli parçalar bulunan bir şiirden sonra İslâm ordusunun harekete geçtiği şöyle tasvir ediliyor: Çünkim sabah güneşi Kaf kulesinden baş getürdü, âlemi münevver eyledi, kaygılı gönüller açıldı, şad oldular. İslâm çerisi heman dindiler ... öncüler gün doğmadan hareket ediyorlar;

arkadan serdarlar ve nihayet Melik Danişmend Gazi ile Sultan Durasan atlanıp yola revan oluyorlar, İlbis¹ suyuna varıp orada karar kıyorlar. Her iki serdar dolaşırken Battal Gazinin imar ettiği Sivası harap bir halde görüyorlar. Maiyetlerindeki Süleyman bin Nu'man müslüman muhafızların içerisinde muhariplerin saklandığı sandıklarla, hazine getirdikleri suretinde hile ile şehre giren Rumların tuzağına düşerek mahv olduklarından, bu arada Abdülvehhap Gazi ile Ahmed Duranın şehit düştüklerini anlatır. Melik Danişmend Sivas kalesini ve denize kadar olan Canik vilâyetini inşaallah imar edelim, deyüp karargâha dönüyorlar.

Ertesi gün savaş plânı görüşülüyor. Sultan Durasan, Konstantiniye-den yana varalum, yani İslambolu açalum, zira ceddüm mescidi ondadır, der. Melik Gazi orduyu ikiye bölelim, birisi Kayserin harekâtına mani olurken değeri serbestçe fuhat yapar, der. Bu suretle iki serdarın harekât bölgesi de belirir. Melik, Dokye (Tokat), Sisye (Gömenek), Harsahos (Niksar) Canik kapısına değin, Kırkiriye (Zile), Harcana (Amasya), Sinopya (Samsun) ve Kaşan (Turhal) dan yana vilâyetleri açalum der.²

Serdarlardan Süleyman bin Nu'man; Eyyub bin Yunus, Davuldur Çaka, Kara Hasan ve Sultan Durasan, bu şehirlerin adlarını nereden bildiği sorusuna, Melik Gazi rüyasında Abdülvehhap Gazinin söylediğini, Battal Gazinin, elinden tutarak gezdirdiğini söyler. Sultan Durasan 20 bin erle İstanbuldan yana, Çavuldur Çaka'ya iki bin, Kara Tona'ya iki bin er verirler ki bu yana deniz kenarına Karaman dağlarından yana ol illeri açarlar. Kara Hasan, Eyüp, Süleyman, Danişmend Gazi ile savaş karar verirler.

Melik, Sivas kalesini yapalum, eşya ve erzakumuzu kalede alıyoruz, burası merkezimiz olsun, der; Melik Gazi atla civarı dolaşırken bir erle karşılaşır; acayip heybetli ve salâbetli, sanasın kim bir nerre (=erkek) dev. Gaziyi görünce: Ne kişisin, kendi ayağınla kabrine geldin, benim heybetimden buralardan devler geçmez, diye çağırır. Süngü ile, kılıç ile, her türlü silâhla vuruşurlar, gece olunca ayrılırlar. Melik abdest alır, namaz kılar. Kâfir yiğit taama oturur, görür ki Meliğin taamı yok. Aralarında şöyle bir konuşma olur:

Ol yiğit — gel taam yiyelüm.

Danişmend Gazi — seninle taam edersem, ayruk ceng etmek olmya, zira tuz ekmek yemiş oluruz.

¹ i'Fırat'ın açmaktan çıkıp tadının şeker gibi olmasına karşı İlbis ırmağının Dûzah-daa çıkışı, tadının zakkum, renginin meyhor olması tavsifine, Malatya ile Sivas arasında bulunması dolayısıyla her halde tuzlu ve kızıl renkli Kızılırmak kastedilmektedir. İlbis kelimesi de İblisten bozma olsa gerek.

² Gerek yer adları, gerekse şahıs adlarının çoğu benzetme olduklarından hakiki telâffuz şekilleri üzerinde fazla durmadık. Çünkü metnin kendisinde dahi aynı adların türlü yerlerdeki, yazılışlarında..bitlik.yoktur,.

- sen ayru yegil.
- olmaz, veliyyi nimetim olursun, yarın seninle vuruşursam küfranı nimet olurum.

Yiğit yedi içti, tamburesin aldı, çalarken zari zâr ağladı:
 Medet ki bîdil ü bîmâre kaldım,
 Medet ki aşk elinden zâre kaldım.
 Eğer cana erişmeden ölürsem,
 Kıyamet hasretiyle nâre kaldım.

Melik Gazi sabaha kadar Kur'anı hatmeder, sabah namazını kıldıktan sonra silâhlanır karşılaşırlar, hamle kılarlar. Türlü silâhlarla vuruşurlar nihayet Melik hasmının göğsüne oturarak hançerle başını kesmek ister, görür ki bir ay yüzlü yiğit. Melik: gel müslüman ol seni azat edeyim. Yiğit, ger müslüman olursam aceb yarime ereyim mi? — müslüman ol her ne için var ise Hak taâlâ inayetinde bitirem. Yiyit müslüman olur. harikah bir Türk anadan doğduğu hakkındaki garip hikâyesini anlatır: Battal Gazi Hindistana gidince Rum Kayseri Malatyaya sefer etmiş, Malatyada âlim ve fazıl kişi olan Abdurrahman Horzumi'nin kızı da esir düşmüş. Kayser bu kızı babasına bağışlamış, çobanlarla büyüyen kızın heybetinden kurt, aslan davara yanaşamazmış. 12 bin ere hükmeden, 40 avreti olduğu halde oğlu olmayan babası anınla cem' olur, bir yıldan sonra kendisi doğar, Artuhi adın korlar. Kendisi de bir gün Amasya yörelerinde avda bir kıza aşık olmuş; meğerse Amasya Sultanı, Rumilerin halifesi, Kayserin amcası Şahi Şaddat'ın kızı Efrumye Bânû imiş.

Artuhi: Yedi yıldır kim ol kızın aşkından yanarım. Meğer senin devletinden ol kız b'na vara. Ben canımı yolunda kurban kılam, der. Melik, Artuhiye: bin, Amasya'dan yana varalım, der; yolda Efrumye'nin Kayserin cihan pehlivanı, Rumların beylerbeyi Nestor'a gelin gideceğini haber alırlar. 12 bin muhafıza pusu kurarak saldırırlar. Artuhi'nin narasını işiden Efrumye, karşı koyacakmış gibi, hile ile kelepçeyi çözdürür. Has atlardan at getirirler, Efrumye arslan gibi sıçrar, kılıç çeker: Benim Efrumye Bânu, Şah şaddatın kızı, Muhammed Mustafa'nın kırnağı, dini İslâmın kurbanı, Melik Danişmend ayağı toprağı, deyüp ortaya atılır. Hep birlikte çeriye tarumar ederler.

Melik, Efrumyeye: Nice oldu kim gelip bize yar oldun? der. Efrumye rüyasını anlatır: misli görülmemiş bir bağın ortasında, etrafında süt, bal, su ve şarap akan dört ırmak şarıldıyor. Kimi altın kimi gümüş dört katlı bir köşk. Değme (=her) pencerede asılı kafeslerde tütüler, kumrular ötüyor, pencerelerden ud ve amber kokusu dağılmakta, katlardan nur yayılmakta: içeri girdim, dökeme lâalden, duvarlar altından. Bir taht gördüm yakuttan, ayakları zümrütten. Ol tahtın üzerinde bir kişi gördüm, oturur, amamesi nurdan, iki bölük saçı iki yanda asılı, şöyle kim vasfolmaz. Görünce yüzünü hayran kaldım... Hulle giymiş, taç urunmuş başına, nuru dolmuş içine hem dışına... Bir melek beni

içeri aldı. Ol server kim taht üzerinde otururdu, merhaba ya Efrumye ! dedi. Ben baş kodum, alkış ettim, siz kimsiniz; dedim. Ol server eyitdi... Enbiyanın serveri, mahlûkatın yeğreği Muhammed Mustafa, bu oturanlar İmamı Ali, Hasan, Hüseyin, Hamza ve Abbas. Cümlesi bana ikram ettiler. Resul Hazreti bana "gerek kim sen müslüman olasın, Hak taâlâ Artuhiyi sana helâl etmiştir ve hem sizin sayenizde Rum vilâyetleri açılıp müslümanlık ola,, dedi. Bir kadeh şerbet verdiler içtim, kamu küfür kalbimden çıktı, müslümanlık âdabı vücudumda muhkem oldu, sıdk u ihlâs ile müslüman oldum. ,,

Üç server şad olup önce tanıştıkları nurani görüklü, ak sakallı zahid Harkil rahibin Toros kasrında ulu Ribattaki kilisesine dönüyorlar ve geceliyorlar.

Elinden nişanlısı alınan Nestor nakkareler vurdurur, altmış rühban zemzeme kılar, 20 bin kişi toplanır, Ribatı kuşatırlar. Üç kahramandan Efrumye, babasını esir alır; sürükliyerek Danişmend'e getirir. Gürcistan'dan iki bin er çıkagelir; ulularına Şudit derler. Savaşlar tekerrür eder, Ermeni ilinden Mehram elli bin erle gelir.

Danişmend Gazinin hayli zaman uzak kaldığını gören maiyeti Süleyman bin Nu'man rühban kıyafetinde soruşturmaya çıkıyor. Artuhi ile Rum vilâyetini harap ettiklerini, Ribata girdiklerini öğreniyor. Artuhi ağır yaralı perişan bir halde ribatın avlusunda yatarken Tanrıya münacaatı üzerine duvar yarıyor, yeşil donlar giymiş ak sakallı bir pir geliyor, eliyle Artuhi'nin yaralarını sıvıyor, hattâ cenk meydanında kesilip düşe kalan bir elini de yerine koyup dua ediyor, Hak taâlânın emriyle hepsi iyi oluyor. Meğerse bu Hızır peygamber imiş. Melike selâmını ve kendilerini sıkıntıdan kurtaracak bir duayı iletmesini söylüyor.

Devam eden savaşlarda Mehramla oğulları Kiryas ve Mihras ölüyorlar. Süleyman bin Nu'man kâfir çerisinin çokluğunu görüyor, İslâm çerisini getirmeğe Sivas'a gidiyor. Bu ara Nestora haber geldi kim Samiye (Sinop!) ıssı Mehranos ve Sinabiye (Samsun!) ıssı (—sahibi) İstifanos 60 bin kişi ile gelür, kamusu Frenkdir, Urustur, Çerkeşdür, derler.

Savaşlar kızışır, Melik sert hamleler yapar, atı Frenk çark oku ile yıkılır. "Melik Danişmend Gazi, ol din canbazı yayak tekbir getirüp duruşurken toz belürdü bir dağ başından, yel toza dokundu iki pare oldu, içinden İslâm çerisi çıka geldi. Halife alemi ve Ebümüslim sancağı, yemin ve yesar saflar çektiler,,. Nakkareler çalıyorlar, hafızlar Kur'an okuyor, gaziler tekbir getiriyorlar. Öbür yanda rühbanlar nakus çalıyorlar, zemzeme kılıyorlar. Savaş arasında Melik, Nestora bir yumruk indirerek atından yıkar, kâfirler alıp kaçırırlar. Düşman perişan, hayme ve hargâhı bırakıp kaçır. Ganimet toplanır; 40 yük mal, 50 karavuş, 100 kul halifeye ayrılır. kalanı çeriye bağışlanır.

Tokat kalesi savaş ve desise ile alınır. Deryanos kilisesiyle Sakfinde üç yüz altmış rühbanın bulunduğu ulu kilisenin zaptında ağzından ateş saçan sihirli ejderha, askere dehşete verir. Hızırın verdiği dua bereketiyle sihir bozulur. Devam eden savaşlarda Artuhi esir düşer.

Birçok kilise ve kalelerin zaptı üzerine hıristiyanlar Nestora yardıma koşarlar. Menkuriye (Çorum), Kastamonu, Gerede haddine, deniz kenarına değin, Kayseriye, Nikonya, Harsonosya, Canik, Gürcistan, Sancar, Aleman, Ahlat ve Ermeni kamu millet dâva kıldılar ki İslâm çerisiyle vuruşalım. İki yüz seksen bin er toplanır, Nestorla Şaddat hazine açup bahşiş kılarlar.

Tokatlılar Sisye (Gömenek) halkının tecavüzlerinden şikâyet ederler. On iki bin kişi varır, görürler ki Sisye kalesi önünde deniz gibi bir ırmak, üzerinde ulu bir köprü. Şehirdeki kilise ulu bir kaleye benzer. Üç yüz altmış altı kilise vardı. Hemen kâfire hamle kıldılar, yer yüzü pamuk gibi atıldı, erenler narasından, atlar avazesi, cebe, cevşen çakıldısu, gürz güpüldüsünden, tabl u nakkare avazından kulaklar sağır olur.

Nâgâh üç yüz altmış nâkus avazı gelir, meğerse Kemah Beyi Miknas kardeşi Tekin ile 20 bin erle gelmiş Bayburt beyi Anuştekin çerisini teşvik ediyor, önce kale dışındakiler, desise ile kaleye girilerek içindkiler kılıçtan geçiriliyor, adam kanı yer yüzüne yürüdü, kan buharı hava yüzün bürüdü. Kalede sağ kalanlar müslüman olurlar, mescid yapılır; kadı, hatib, imam tayin edilir. Hasan bin Eyyüp kaleye hâkim (vali) tayin edilir.

Nestor ve Şaddattan nâme gelir: eşüttük kim illeri harap kılarısın. Artuhi ve Efrumyeyi gönderesin, yıktığın kaleleri yapasın, tut bizim sözüümü, sevindür özümü, yüz kul, yüz karavuş, yüz at, yüz katır, yüz yük mal verelüm. Eğer yok der isen sana bir iş ederiz ki âlemde destan olur.

Danişmend Gazi: Ben ki Melik Danişmend'im, sen ki Şaddatsın, iman getirüp İslâm olasın, ilün ve vilâyetünle elümden kurtulasın ve illâ ne seni koyam ne şehrini, şöyle kim neslünizden bir diri komayım. Nestor çağırdı kim ey Ehlisalip bilmiş ol kim Muhammediler çoğaldı... Kâfirler iki yüz yetmiş bin askerle harekete geçerler; öncü Sinap Beyi Todori, ardınca Samsun Beyi Mıkırđıç, sonra Engürü Beyi ve tamam Beyler Turhal önünde bulunduğunu haber aldıkları Melik Danişmende baskın yaparlar. Eyyüp bin Yunsu, Süleyman bin Nu'man, Abdurrahman, Abdullah esir düşerler. Çok melül olan Melik ilkin Todori'nin kardeşi Nikola'yı, sonra boyu minareye benzeyen Todori'yi kılıcı ile helak eder. Sonra tecavüz eden Turhallıları, karargâhı terk etmiş gibi yaparak, aldatıp kaleden çıkarır ve kılıçtan geçirirler ; pek çok ganimet alınır.

Kırkırıye (Zile) nın Şah İskender tarafından kurulduğu, içerisindeki bir pınara Zülkarneyn dendiği ve saire anlatılır. Fakat kale Beyi Emiran mancınık ye neftzen kullanıldığından harb yoluyla alınamaz.

Sonunda Bitragos adlı bir rahip, peygamber tarafından gönderildiğini, kendilerine kalenin gizli yollarını göstereceğini söyler ve bu suretle Zile alınır.

Melik rüyasında Peygamberin kendine iltifattan sonra Artuhi ile Efrumyenin düğünlerini yapmasını emreder. Melik büyük tören yapar. Yüzlerle uşak, köle, cariyeden başka yüz tahta atlası İstanbuli, yüz tahta kızıl altunla dokunmuş zerbeft hediye ediyor. Şerbetler içilüp nikâh kıyılıyor. Ziyafet için bin koyun, iki yüz kara sığır, yüz at boğazlıyorlar. Elvan ballar, yağlar ve pirinçlerden başka her türlü yiyecek ve içecek hazırlanıyor. Aşlar kotarıyor, honlar dökülüyor, Kur'anlar okunup dualar kılınıyor. Efrumye ile Artuhi gerdeğe giriyorlar.

Birkaç gün süren av ve saire eğlencelerinden sonra bini yayak, kalanı atlı on sekiz bin asker toplanır. Diğer taraftan Zileden kaçan Nestor dört yana feryatnameler salar ve dahi Sinop, Samsun, Harbagün (Halkünbed, Halkunye) kalesiyle Canik, Trabzon, Gürcistan, Ermen ve Ahlat il ve vilâyetlerinin cümle şahı olan Şaddat'a nâme gider. Melik Danişmendin daimî muhbiri sadıki Yahya bin İsa adlı casusu Şaddat'a giderek dost görünüp yanlış haberler verir. Efrumya da aynı rolü oynar. Melik kendi ordusunu ikiye ayırır, biri Nestora, diğeri Şaddat'a karşı. Sabah namazından sonra nakkareler, borular çalınıyor, asker atlanıyor, Melik, alemin dibinde duruyor. Şaddat ordusu da atlanıyor, nakuslar çalınıyor ki âlem yankulanıyor, rühbanlar zezeme kılıyorlar, savaş başlıyor.

Diğer taraftan Nestora karşı giden Artuhi ve Efrumye ordusu karşılaşılıyor. Sinbat on iki bin, Bediros on iki bin çeriyle geliyor, çok zayıf veriyorlar, Velaz yirmi bin erle katılıyor, sonra Hisarbad kırk bin askerle gelince seksen bin kâfire beş bin müslüman neylesün? Artuhi Bedrosu, arada Nestor çerisiyle geldikten sonra da, Menkuriye Beyi ve Sinbatın kardeşi Leyavin'i dahi ejdarha gibi kıçkırarak, deve gibi kükrüyerek çetin vuruşmalardan sonra kellesini uçurur. Efrumye'nin kahramanlığı karşısında gazaba gelen Nestor'un teşviki ile üzerine üşüşürler. Efrumye attan düşer, kementle yakalanır ve esir olur.

Düşmanın çokluğu karşısında Artuhi, Melike vararak hali anlatır, Melik tedbir alır, gece çeriye dağ eteğine çeker, bargâhı boşaltır. Sabahleyin bu hali gören Nestor neşesinden meclis kurar, sarhoş olurlar. Fakat Efrumye'yi Çorumda bir zindanda kuyuya atarlar. Yüz kişi bekçi kalır, kale, Sinbatın babası Hamran'a havale edilir.

Harşana civarında devam eden savaşlarda Gürcistan Beyi Behmen ordusu ile, sonraları Sinop tarafından Atuş pehlivan yetmiş bin kişi ile gelir. Yaralanan Melik rüyada Peygamberin mübarek salyasiyle iyi olur. Atuş'un boyu yüz arşın, elindeki ağaç yüz altmış batman, ağaca astığı üç taşın herbiri kırk batman. Taşları zincirlerle ağaca perkidiyor, başı üzerinde çeviriyor, kime çarparsa hurdaşaş oluyor. Bir taraftan Melik Şinbatı, Behmen'i yere seriyor, diğer taraftan Atuş Artuhi'yi, Sü?

leyman bin Nu'man'ı, Osman bin Ebiye'yi kaçırıyor, Melikin silâhdarı Hasan bin Eyyübü şehit ediyor. Hasan'a Tokat kalesi karşısında türbe yapıyor.

Atuş'un muvaffakiyetleri şerefine Nestor ulu konukluk eyler: Donguz yahnisi, lahana turşusu, kenşur kallesi, ma'deve çorbası, sığır işkembesi, donguz kebabı, balık yahnisi, ilengiç kavurması, fiçi havyarı, domalan mantarı, eşek hıyarı, İspanak kavurması, donguz pastırması, bakla, mercimek... ikram edilir.

Fakat devam eden savaşlarda Melik yaya olarak Atuş'a yanaşır ve kellesini uçurur. Rüyada Melik'e, Battal Gazi yardıma geleceğini söyler ve çarpışma sırasında Tanrı emriyle toz kopar, yıldırım şakar, karanlık olur; kâfirler kıyamet koptu sanır, Gaziler bir uğurdan hamle ederler. Melik Nestor'un alemdarına erişir, alemi ve alemdarı yıkar, Osman, Şaddat'ın alemini sernigün eder. Nestor ve Şaddat kaçarak Harşana kalesine sığınır.

Raviler şöyle rivayet ederler kim o gün on iki bin kâfir diri tuttular, otuz bin kılıçtan geçirdiler, esirlerden sekiz bin müslüman olur. İslâm çerisi yirmi bin olur. Ganimetten arta kalan yirmi yük mal hazîne Tokat'a ve oradan Sivas'a gönderilir.

Efrume'yi kurtarmaya giden Artuhi'ye çeşme başında yağız atlı biri raslar. Bu yiğit: "Adım İltekin'dir. Babam Bağdatlı bezirgan. Bu köy benim mülküm. Babam aşık olduğu papazın kızını almak için diliyle kâfir olmuş. Kardeşimin adını da Karatekin koymuş. Rüyada Peygamberi gördüm. Bir nurdan taç başında, yeşil hulle eğninde bir buraka süvari olmuş... Sana Efrumye'nin yerini göstereceğim» der. Gizli yollardan Efrumye'yi ve yedi yüz esiri kurtarırlar. Ambarlardan elbise ve silâh dağıtarak kaleyi zaptederler. İmam, kadı tayin ederler. Dönüşte bir yiğitle çarpışırlar, mağlûp olan yiğit: "Adım Serkiz, Mamuriye Sultanı Kaytalın kardeşi oğluyum.... », der. Artuhi ol yiğidin adını Ahmet kor. Yolda bir alay halayıkın kızıl altunla dikilmiş atlası İstanbuliden mahfe içinde Mamuriye'ye babası Kaytal'a giden Gülnuş Bânû'ya refakat ettiklerini görürler. Meğer bu kıza düşünde, Melik Gazi seni helâllığa alacak, demişler. Artuhi hemen baskın eder, mallarıyla birlikte zaptederek Harşana'dan yana giderler. Melik'in bargâhına varırlar.

Harşana'yı kuşatan Melik Danişmend Nestor'la Şaddat'a; müslüman olup teslim olmalarını teklif eder. Onlar ise yine imdat-nâmeler gönderirler. Canik haddinden Bulgar dağı haddine kadar yerlerin Beyi Şartın ile kardeşi Tatius ve Samsun Beyi Vasilius cem'an doksan bin bin er toplarlar. Müslümanlar saf tutarlar, halife alemi, Ebumüslim sancağı çıkar, Melik dibinde durur. Şiddetli vuruşmalardan sonra kâfirler dağılır, Nestor'la Şaddat kaçarlar. Yolda Ahmed Serfiraz kendisini Nestor'un silâhtarı olarak tanıtır. Şaddat'ı yakalar, Melik'in bargâhına getirir. Hâlâ alınamayan Harşana'a kısmen hile, kısmen harb yoluyla

alınır. Şaddat mühtedi bekçilere servet vadiyle kaçar. Efrumye, Melik'in huzuruna çıkararak Gülnüş Bânû'nun düş mucizesini anlatır, leşker kadısı nikâh kıyar, serverler düğün isterler : On bin batman pirinç, iki bin batman yağ, bin koyun, bin kuzu, beş yüz keçi, üç yüz öküz, yüz deve, yüz elli at, on mud nohut, tuz, soğan, nişasta, kayısı, hurma, badem, üzüm, incir, zafran, bal, heriselik, keşkeklik... yedi gün yedi gece düğünden sonra zifafa girerler.

Esaretten kaçan Şaddat tekrar feryatnameler yağdırır. Birtakım garip yer ve şahıs adlı asker toplanır. Kaytal, Battal Gazinin torunu Durasan'ın Karatona, Çavuldur, Çaka ve Huşavendi Hüseyin adlı yiğitleriyle Kayseri'den İstanbul'a kadar bütün şehirleri harab edip İstanbul'a vardıklarını ve Kayseri, İskenderiye boğazında astıklarını, onun için ilkin Danişmend'i bir yana eylemek sonra İstanbul'la varmak gerektiğini söyler.

Öteyandan İslâm çerisi atlanır. Gülbenkle Nikonya'dan yana revan olur. Melik kâfir beylerine bir name gönderir :

Yazdr andan ol be-namı Kirdigâr, Ne anın oğlu kızı ortağı var.
Birdürür kim andan artık Tanrı yok, Mülki bî payan anın kulları çok.
Sun'idir her yaratılmış serteser. Arş ü Kürsü cinnüinsü bahrüber.

Gelüben ikrar edesiz az u çok, Tanrı birdür andan artuk Tanrı yok

Kâfirler pür gazap nameyi yırtarlar. Şiddetli savaşlar başlar. Artuhi Şaddat'ı esir eder. Nestor Çorum'a kaçar, kâfirler aman diler. Otuz bin esir alırlar ; kalan ganimet tepe gibi yığılır.

Üç sahifelik manzumedan nefis ile gazanın cihadi ekber olduğu ; " odur âdem gidicek koya bir ad, kim eyülükle edeler anı yad ,, suretinde iyi nam bırakmak lâzımgeldiği tavsiye ediliyor.

Ordu yürüyerek Çorum'u kuşatıyor. Kaleden gelen Çark oku ve mancınık taşı ile çok müslüman şehit oluyor. Neffadiler nefit okun atıyorlar, âteşbarlar tüfenk patlatıyorlar. Durumun güçlüğü karşısında Ahmet Serfiraz peşiman olduğundan bahisle yazdığı mektubu okla kaleye atar. Melik'in başını getirdiği ifadesiyle kapı açılır. Melik Danişmend bizzat Nestor'u parçalar, kale alınır. Ganimet....

Gülnüş Bânû bir oğlan dünyaya getirir. Melik adını Gazi Bey kor. Melik'e rüyasında Peygamber, zelzele ile şehrin yıkılacağını söyler, müslümanlar çıkarlar, şehir harab olur, kırk gün hışim yağmuru yağar, sellerden şehir kumla örtülür.

Melik, Süleyman rıbatına döner. Devrin döndüğünü gören halk önceleri üzerini örttükleri gümüş madenlerini gösterir. Şimdi ol Süleyman rıbatına Gümüş şehri derler. Mücrimlerin mahalli olduğu için de harab olan şehire Çorum denir.

Yeni gazalar için Battal Gazi rüyada Melik'e talimat verir. Bu sırada Osman bin Ebiye beş bin erle Kastamoniye canibine varır. Efebus kalesini alarak karargâh yapar, vilâyeti açar, onun için bu kaleye Os-mancuk deyü ad kalır.

Arada Tokat kalesine, Gömenek'e karşı, isyanları bastırmak için savaşlar yapılıyor. Dualarla ırmak kuruyor, tufan seli kopuyor ve nihayet Harsanosya (Niksar) savaşı yapılıyor. Şehir kolayca alınıyor, tılı-lıslımlı, yer altından İstanbul'a kadar yolu olan kale Efrumye'nin Trab-zon Beyi ağzından rahibe, İsa zamanından kalma bir salıp gönderdiği suretindeki, mektup hilesi ve vuruşmalarla zaptolunur.

Bundan sonra gaziler etraf vilâyetlerde savaşa devam ediyorlar. Trabzon Beyi Puthil ve kumandanı Karabuç ile çarpışıyorlar, Karakuş kalesinden şikâyetler oluyor, yüz bin Rum, Ermeni, Gürcü çerisi müslü-man ordusuna baskınlar yapıyorlar, Artuhi Efrumya yaralanıyorlar. Niksar yakınında şiddetli savaşlardan sonra Melik Danişmend Halkun-bet kalesi önünde konar. Geceleyin Trabzon Beyi Puthit ile Ermeni Beyi İklis ve Gürcü Beyi Ahron dört taraftan baskın yaparlar. Melik, İklis'i parçalar, Ahron Melik'in oyluğunu yaralar, Melik Arhon'u kaçıır, Puthil Eyyubu şehit eder, yaralar sarılır, ertesi gün Karaburcu ikiye biçer, Süleyman bin Nu'man Nikoliyi serer, Bediros yuvarlanır, kale alınır, şehit olanlardan Eyyüp ile Abdurrahman bir araya defnedilir. Birisi vezir, birisi alemdar idi.

Melik altı bin erle Canik tarafına giderken Puthil pusuya düşürür. Budundaki yaranın kanamasına rağmen Puthil'i biçer. Gürcüler ok yağdırırlar. Melik on yedi yerinden yaralanır. Müslüman çerisi bin er kalır. Canik Beyi Manol Çark oku ile Melik'in pehlûsuna şöyle vurur kim bir yanına geçer. Melik görür kim iş hadden geçti, su baştan aştı. Kazaya rıza deyüp atın boynuna yıkılır, bir ara gazilerin vaveylası üzerine kendine gelen Melik gayret ederek bir nara vurur, hamle eden Gürcü Ahron'u ikiye biçer. Süleyman, Manol'u devirir. Kâfirler perişan kaçırlar. Gaziler Nüksar'a erişirler. Kale karşısında divar dibine konarlar. Melik dalar, bir ara uyanır: Yarenler düşümde Peygamber bana Genneti gösterdi, "yâ Melik senin ömrün tamam oldu, maslahatın dahi âhire erişti,, buyurdu, der. Kendisini oraya defnetmelerini, bu suretle müslümanların tekrar buraya geleceklerini, yönünü Canik'e karşı komalarını, böylece kâfirlerin korkacaklarını, fakat mezarı belirsiz bırakmalarını, oğlunun zinhar kâhıl olmıyarak gaza kılmasını vasiyet ederek, kelimeişahadet getirdikten sonra, ruhunu teslim eder.

Hâdiseyi haber alan Puthilin oğlu çeri toplıyarak müslüman olan şehirleri geri alır. Tokat murtat olduğundan Gazi Bey Sivasa revân olur. Sivas'ın dahi kâfirler eline geçtiğini görünce Malatya'ya varır. Halk matem tutar. Artuhi Efrumye ve Gazi Bey Bağdat'a giderler. Halife Horasana, Selçuklar sultanı Melik Tuğray'a name yollar. Halife Selçuklu Süleyman şahın kızkardeşini Gazi Beye nikâh eder ve seraş-

kerliği de Süleyman Őahtan Gazi Beye verir. Gaziler ol Rum illerini açup kâfir elinden alırlar. Gazi Bey Niksar'da atası Melik Danişmend için tekkeler, Őehitler için gûrhaneler (makbere) yaptırır, âhirete göçer. Yerine oğlu Yağıbasan geçer. Artuhi'nin oğlu ile Rumda çok gazalar kırlarlar.

Bunların devranı geçtikten sonra sıra ile Kutbeddin, Rükneddin, İzzeddin, Gıyaseddin tahta geçiyorlar ve Harzemîler huruç ediyor, andan sonra Sultan Alâeddin tahta oturuyor. UŐta kıssası dahi Danişmend burada tamam oldu, ruhi revanı Şad olsun l